Materijalna kulturna baština Hrvata u Srbiji – osnovni pregled

*Branimir Kopilović**

Sažetak

Rad je koncipiran kao osnovni pregled materijalne kulturne baštine Hrvata u Srbiji i predlaže klasifikaciju njenih sastavnih dijelova. Kultura jednoga naroda ogleda se i u njegovoj materijalnosti te je namjera ovoga teksta dati neke osnovne smjernice o materijalnom nasljeđu hrvatske manjine u Srbiji. Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata u Subotici kao jedina profesionalna institucija kulture Hrvata u Vojvodini ima vodeću ulogu u identificiranju, znanstvenoj obradi te predstavljanju baštine putem istraživanja, znanstvenih kolokvija, publikacija i izložaba. Predložen je i sadržaj registra materijalne kulturne baštine Hrvata u Srbiji.

Ključne riječi: materijalna kulturna baština, osnovni pregled, Hrvati, Vojvodina, Srbija, klasifikacija

Uvod

Trajnost materijalne baštine ne može se dovoljno naglasiti. Ona svjedoči o postojanju određene kulture, civilizacije i općenito ljudskog trajanja. Naš svijet je tapiserija ispletena od bezbrojnih niti ljudskog djelovanja, a među najtrajnijima od njih su materijalne manifestacije prošlosti – naša opipljiva kulturna baština. Od drevnih ruševina do povijesnih gradskih središta, raskošnih umjetničkih djela do svakodnevnih alata, ovi predmeti i mjesta pružaju izravnu vezu sa životima, vjerovanjima i postignućima onih koji su živjeli prije nas. Oni nisu samo relikvije prošlosti – oni su pripovjedači, edukatori i sidra kolektivnog identiteta.

Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata (ZKVH) započeo je krajem 2024. godine istraživanje materijalne kulturne baštine Hrvata u Srbiji, prije svega u područjima kiparstva, arhitekture i slikarstva. Ovaj rad dio je aktivnosti rada na cjelini baštine – važne za hrvatsku nacionalnu manjinu u Srbiji – koju se planira sustavno istražiti. Ona je ujedno i prigoda za otkrivanje novih činjenica te dopunu postojećih spoznaja

* povjesničar umjetnosti, Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata

o kulturnoj baštini Hrvata u Srbiji, s ciljem stručne valorizacije kulturnog nasljeđa hrvatske nacionalne manjine.

Prisutnost Hrvata na području Srbije je višestoljetna. Na teritoriju današnje AP Vojvodine (prostor Podunavlja i Potisja) oni su autohtoni narod, prisutan u kontinuitetu od vremena doseljavanja Slavena i kasnijeg pokrštavanja u Srijemu, te u više valova, počevši od kasnog srednjeg vijeka, a intenzivnije od 17. stoljeća (Skenderović 2017: 20-21). Istraživanje kulturne baštine Hrvata u Vojvodini je nezaobilazno pri koracima njene zaštite. Sustavnim istraživanjem djeluje se preventivno spram moguće asimilacije, kao i prisvajanja ili negacije kulturne baštine od strane drugih zajednica (Bara 2013: 49). Kako dalje navodi Mario Bara u svom tekstu o kulturnoj baštini Hrvata u Vojvodini: „Osnovni koraci u sklopu izrade registra materijalne kulturne baštine Hrvata u Srbiji jest sustavno identificiranje, evidentiranje, dokumentiranje i stručna obrada kulturne baštine (...) Taj proces uključuje utvrđivanje stanja materijalnih dobara (npr. križeva krajputaša, zgrada) radi izrade popisa prioriteta i utvrđivanja kulturne vrijednosti za dobra koja posjeduju elemente žive tradicije." (Bara 2013: 49).[1]

Materijalna kulturna baština

Materijalna kulturna baština obuhvaća sve fizičko što su stvorili ili oblikovali ljudi i što ima značajnu kulturnu vrijednost. Ova široka kategorija uključuje sljedeće segmente: arheološka nalazišta – iskopani ostaci prošlih civilizacija koji nude uvid u drevna društva, tehnologije i društvene strukture (primjerice Pompeji, piramide u Gizi ili Kineski zid); povijesne građevine i spomenici – objekti koji svjedoče o arhitektonskoj prošlosti, povijesnim događajima ili značajnim pojedincima. U ovu se kategoriju ubrajaju crkve, dvorci, palače, značajni profani objekti, ratni memorijali, spomen-parkovi i sl.; muzejske zbirke – u tradicionalnoj podjeli sastoje se od širokog raspona artefakata, od nakita i keramike, umjetničkih zbirki, do drevnih rukopisa i etnografskih predmeta pažljivo čuvanih i izloženih te javno dostupnih; umjetnička djela: skulpture, slike i drugi artefakti vizualne umjetnosti koji odražavaju estetske senzibilnosti i kulturne narative svojih kreatora (UNESCO 1972.).

Važnost materijalne kulturne baštine proteže se izvan njezine estetske privlačnosti. Ona ima nekoliko ključnih funkcija:

1. **Identitet i pripadnost**: opipljiva baština povezuje nas s našim korijenima, potičući osjećaj zajedničke povijesti i pripadnosti unutar zajednice ili nacije. Pomaže nam razumjeti tko smo pokazujući nam odakle dolazimo.
2. **Edukacija**: baština nudi neprocjenjive uvide u povijest društva, kulture, sustave vjerovanja i umjetničke epohe. Ona čini primarne izvore za povjesničare, arheologe i druge istraživače, omogućujući nam da učimo iz povijesnog nasljeđa.

[1] Ovdje se radi o popisu nematerijalne kulturne baštine, ali se slični kriteriji te metodologija rada mogu primijeniti i na istraživanju materijalne kulturne baštine (op. a.).

3. **Ekonomski pokretač**: lokaliteti, zaštićene prirodne cjeline i muzeji često su značajne turističke atrakcije, doprinoseći lokalnim i nacionalnim gospodarstvima kroz turizam i srodne industrije.
4. **Kulturna diplomacija**: dijeljenje i očuvanje kulturne baštine može potaknuti razumijevanje i dijalog između različitih kultura, promovirajući mir i suradnju na lokalnoj ali i globalnoj razini (UNESCO 1972.).

Međutim, materijalna kulturna baština suočava se danas s brojnim prijetnjama u suvremenom svijetu. Zanemarivanje nasljeđa, prirodne katastrofe kao i pritisci ekonomskog razvoja predstavljaju značajne rizike njenom očuvanju. Klimatske promjene predstavljaju sve veći izazov, s porastom razine mora koji ugrožava obalna mjesta baštine i ekstremnim vremenskim događajima koji oštećuju povijesne građevine (UNESCO 2017.).

Prepoznajući ove ranjivosti, međunarodne organizacije poput UNESCO-a, uz nacionalne vlade i lokalne zajednice, aktivno su uključene u napore da zaštite i očuvaju ovu nezamjenjivu baštinu. Konzervacija, restauracija, dokumentiranje i kampanje podizanja javne svijesti ključni su alati u očuvanju ovog blaga za buduće generacije. Na tom tragu treba promatrati i djelovati unutar takve šire slike i kada se bavimo materijalnom kulturnom baštinom Hrvata u Srbiji kao i uvažavati današnji društveni kontekst, povijesne odrednice te koncept zajedničkog nasljeđa koje baštini više nacionalnih zajednica, posebno u Vojvodini.

Klasifikacija istraživanja

Teritorijalno gledano, istraživanje materijalne kulturne baštine ima fokus na ona područja gdje postoji povijesna prisutnost hrvatskog stanovništva, a to su prostori Bačke, Srijema, Banata i Beograda s okolicom. Proučavanje materijalne kulturne baštine u inicijalnoj fazi zadržat će se na područjima arhitekture, kiparstva i slikarstva.

Arhitektura

Tradicionalna arhitektura Vojvodine, oblikovana plodnim ravnicama i povijesnim okvirima, nudi uvid u materijalnu stvarnost njezinih stanovnika, uključujući i Hrvate. Iako često dijeli zajedničke značajke sa širim panonskim stilom, mogu se uočiti specifične karakteristike:

a) Narodno graditeljstvo

Salaš ili tradicionalno seosko imanje ima veliko kulturno i materijalno značenje za Bunjevce i Šokce, posebno u Bačkoj. Ova izolirana poljoprivredna naseobina, često s velikim središnjim dvorištem, predstavlja samodostatan način života. U novije vrijeme nastao je val prilagodbe salaša suvremenom dobu te postoji tek nekolicina koji su zadržali svoj izvorni raspored i tradicionalne građevinske materijale poput čerpića, trske i slame, pokazujući domišljatost i autentičnost tradicijske gradnje koja

nije isključivo karakteristika Hrvata na ovom podneblju, već je zajednička za većinu naroda koji naseljavaju panonski prostor te je tako dio zajedničkog nasljeđa. Vernakularna arhitektura u šokačkim selima također je iznimno važna. Mjesta u kojima pretežito žive šokački Hrvati, poput Sonte, Berega i Monoštora, još uvijek imaju tradicionalne panonske kuće. To su obično izdužene prizemne kuće s kosim krovovima, izgrađene od lokalnih materijala i prilagođene poljoprivrednom načinu života. Iako su mnoge modernizirane, napori za očuvanje i obnovu ovih tradicionalnih domova ključni su za održavanje vizualnog identiteta šokačke zajednice (Čuljak 2012: 46-47).

Slika 1. Šokačka kuća nabijača, Plavna. Izvor: Godišnjak za znanstvena istraživanja *br. 9, ZKVH, Subotica, 2017. Snimila Klara Tončić.*

Sakralna baština

Rimokatolička vjera je temelj hrvatskog identiteta u Vojvodini, gdje župne i katedralne crkve stoje kao istaknuti opipljivi simboli. Ova arhitektonska zdanja, od skromnijih seoskih do raskošnijih crkvenih i župnih zgrada, sadrže barokne, kasnobarokne, klasicističke i neostilske elemente (neoromanika, neogotika, neorenesansa i neobarok). Odražavajući povijesna razdoblja izgradnje pod habsburškom vlašću, u razdoblju od početka 18. stoljeća pa sve do sredine 20. stoljeća, većina katoličkih crkava u Vojvodini sadrži bogato nasljeđe unutrašnje opreme s dekoriranim oltarima, skulpturama, zidnim oslikom i vitrajima (Đukanović 2015). Osim svoje vjerske funkcije, ove su crkve povijesno služile kao vitalna središta hrvatske zajednice, mjesta okupljanja za društvena događanja i kao čuvari lokalne tradicije i običaja, odnosno nacionalnog identiteta.

Sakralna baština od značaja za vojvođanske Hrvate vrlo je brojna te slijedi nekolicina primjera koji će poslužiti kao ilustracija ovoga pregleda. Primjeri su odabrani

sukladno kriterijima teritorijalne reprezentativnosti, značaja za hrvatsku manjinu te stilsko-kronološkoj važnosti za određeni povijesni period.

Kapela sv. Ane u Gornjem Tavankutu

Selo Gornji Tavankut pripada župi Presvetoga Srca Isusovog iz Donjeg Tavankuta, a na svojemu teritoriju ima malu kapelu posvećenu svetoj Ani. Kapela je izgrađena četrnaest godina nakon što je u Donjem Tavankutu izgrađena velika župna crkva Presvetoga Srca Isusovog. Ova župa tada je obuhvaćala naselja Gornji i Donji Tavankut te Mirgeš (Benčik 2024). U razdoblju 1908. – 1909. godine gradi se crkva u Donjem Tavankutu po nacrtima budimpeštanskih arhitekata Ernőa Foerka i Gyule Petrovcza (Kopilović 2024). Potonji je kasnije bio angažiran upravo za izradu nacrta za kapelu u Gornjem Tavankutu. Kapela je izgrađena 1924., a financijer je bio

Slika 2. Kapela sv. Ane, Gornji Tavankut. Izvor: NIU Hrvatska riječ.

mještanin Mate Vuković sa suprugom Cilikom (rođ. Vujković Lamić). Ovi podaci nalaze se zapisani na spomen-ploči iznad ulaza (Kopilović 2024). Unutarnje uređenje kapele dovršeno je ožujka 1925. godine. Radove na oslikavanju unutrašnjosti, opremanju i nabavi zvona i kipa Srca Isusova financirao je također Mate Vuković. Kameni oltar dobavljen je iz Zagreba 1927. godine (Kopilović 2024).

Crkva svetog Stjepana Kralja u Somboru

U središtu Sombora nalazi se crkva svetoga Stjepana Kralja sa samostanom, koja se nalazi u neposrednoj okolici nekadašnjeg sjedišta Bačko-brodroške županije. Ova monumentalna crkva, građena u stilu neoromanike, posvećena je svetome Stjepanu,

Slika 3. Crkva svetog Stjepana Kralja, Sombor, pogled prema pjevalištu. Izvor: ravnoplov.rs/somborska-karmelicanska-crkva-i-samostan/

ugarskom kralju, a Somborci je jednostavno zovu karmelićanska crkva. Crkva se gradila duži niz godina, čak pola stoljeća, od 1859. do 1904. godine. Za izgradnju osobito su se zalagali somborski Hrvati koji u više navrata nisu prihvaćali da se započeta crkva sruši ili premjesti na drugo mjesto. Samostan je završen u kratkom roku, unutar godinu dana, preciznije svibnja 1905. godine (*Hrvatska riječ* 2004).

Crkva Snježne Gospe na Tekijama, Petrovaradin

Habsburška vojska osvojila je 1687. godine Petrovaradin te župu preuzima isusovački red, koji je nekadašnju džamiju konvertirao u katoličku kapelu (krajem 17. ili početkom 18. stoljeća). Nakon bitke kod Petrovaradina 1716. godine, Eugen Savojski svetištu je darovao ikonu Majke Božje Snježne te je kapela vremenom postala najvažnije hodočasničko marijansko svetište u ovom dijelu Habsburške Monarhije (Damjanović 2017: 237). Današnji izgled crkve Snježne Gospe potječe iz 1881. godine. Zaslugama ondašnjeg ravnatelja svetišta, župnika i opata Ilije Okrugića Srijemca (1827. – 1897.), crkva je temeljitom obnovom znatno povećana. Na pročelju su podignuta dva zvonika, a na začelju je dograđen visoki tambur s kupolom s križem postavljenim nad polumjesecom što simbolizira pobjedu kršćanstva nad islamom (Damjanović 2017: 269). Time je prostor džamije povezan s ranijim isusovačkim svetištem i pretvoren u novu apsidu crkve. Odjel za bogoštovlje Zapovjedništva Vojne Krajine u Zagrebu ovaj zahvat je nastojao zaustaviti (Damjanović 2017: 260). Đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer složio se s mišljenjem Odjela, međutim

Slika 4. Crkva Snježne Gospe na Tekijama, Petrovaradin.
Izvor: tekije.com/povijest-svetista

župnik Okrugić ipak provodi restauraciju prema svojem nahođenju ali je, sukladno odredbama iz Zagreba, promijenio stil restauracije – umjesto neogotičkog odabran je naposljetku neoromanički stil (Damjanović 2017: 260). Projekti za restauraciju pripisuju se uglavnom Hermanu Bolléu, najznačajnijem arhitektu historicizma u Hrvatskoj, a jedan dio novosadskom graditelju Georgu Molnáru, mada je Bollé vjerojatno i njihov autor (Damjanović 2017: 261).

Crkva sv. Petra i Pavla u Monoštoru

Prva crkva u Monoštoru bila je izgrađena od pruća i zemlje, a koristila se sve dok 1752. godine nije izgrađena sadašnja crkva sv. Petra i Pavla. Župu su do polovice 18. stoljeća vodili franjevci. Crkva je proširena te obnovljena 1806. i ponovno obnovljena 1887. godine. Ova župna crkva od velike je važnosti za lokalne šokačke Hrvate (*Hrvatska riječ* 2015).

Slika 5. Crkva sv. Petra i Pavla, Monoštor. Izvor: NIU Hrvatska riječ.

Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije u Zemunu

Stara crkva podignuta je na lokaciji nekadašnje džamije, nalazila se tu sve do 1784. kada je srušena, a sljedeće 1785. godine postavljen je kamen temeljac za izgradnju nove crkve na istom mjestu koja je dovršena 1795. godine. Bočno od crkve

na južnoj strani bila je sagrađena zgrada crkvene škole koju su još kapucini osnovali, dovršena je 1786., a na sjevernoj strani zgrada Župnog doma dovršena je 1787. godine. Dva desetljeća kasnije crkva je dodatno restaurirana i konačno je dovršen zvonik 1817. godine. Ovo je jednobrodna građevina koja svoj izgled u stilu ampira s baroknim elementima dobiva 1848. godine nakon još jedne restauracije. Crkva je dobila novo kube zvonika 1894. godine. Pročelje je koncipirano u stilu kasnog baroka te crkva predstavlja primjer tipične graničarske crkve na ovome području (rktzupazemun.com/povijest-zupe).

Slika 6. Crkva Uznesenja Blažene Djevice Marije, Zemun, oltar.
Izvor: rktzupazemun.com

Katedrala svetog Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici

Katedralna crkva svetog Dimitrija u Srijemskoj Mitrovici sagrađena je 1811. godine u stilu neoklasicizma s elementima kasnog baroka kao jednobrodna bazilika. Njeni oltari su djelo tirolskih majstora, nabavljeni potkraj 19. stoljeća u stilu neobaroka. Na glavnome oltaru nalaze se redom kipovi svetog Josipa (zaštitnika obrtnika) te svetog Marka (zaštitnika zemljoradnika). Pokrajni oltari su posvećeni Blaženoj Djevici Mariji, kraljici Svete Krunice, a na njima se nalaze likovi svetog Dominika i svete Katarine Sijenske, a drugi bočni oltar posvećen je Presvetom Trojstvu. Oltari su napravljeni od drveta. Orgulje su rad nepoznatog majstora i izgrađene su 1912. godine. Crkva ima i zanimljive vitraje koji prikazuju sv. Barbaru, sv. Suzanu, sv. Aleksija Pustinjaka, sv. Franju Asiškog, sv. Imru (Emerika), sv. Kristinu i sv. Gjuru odnosno Jurja (Dujić i Španović 2013).

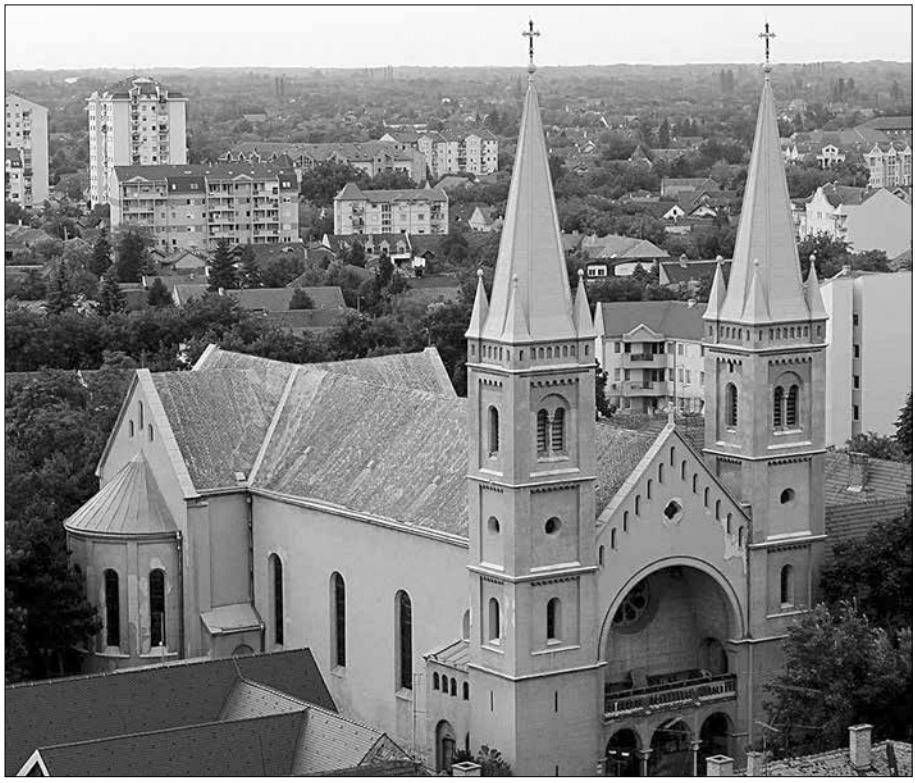

Slika 7. Katedrala svetog Dimitrija, Srijemska Mitrovica. Izvor: NIU Hrvatska riječ.

Franjevački samostan i crkva svetog Mihaela Arkanđela u Subotici

Franjevački samostan i crkva svetog Mihaela Arkanđela u Subotici najstarija su zdanja i svojevrsni svjedoci povijesti ovoga grada. Subotica i okolica svoj razvoj zahvaljuju i naseljavanju katoličkih izbjeglica s područja Bosne i Hercegovine krajem 17. stoljeća. Katolički narod predvodio je u seobi fra Anđelko Šarčević, a u velikoj seobi u Prekosavlje na čelu je bio tadašnji provincijal Bosne Srebrene fra Mijo Radnić (franjevcisubotica.rs/info/). Franjevci se nastanjuju u subotičkoj tvrđi 1686. godine. Ovo maleno utvrđenje 1470. godine je sagradio grof Joannes Pongrac, erdeljski vojvoda. Franjevci 1723. godine tvrđavu preuređuju za crkvu i samostan, a već 1729. godine započinje gradnja nove crkve. Dovršena je i posvećena svetom Mihaelu Arkanđelu 1736. godine. U novu crkvu ugrađeni su vanjski zidovi tvrđave, a dijelovi južne kule postali su sastavni dio desnog crkvenog tornja kroz koji se danas ulazi u samostan. S prekidima i prilagođavanjima građen je franjevački samostan u etapama od 1735. do 1767. godine (Korponaić 2019). Crkva je opremljena baroknim oltarima, oltarnim slikama, propovjedaonicom i klupama. Opremanje je trajalo sve do polovice 18. stoljeća, a današnji izgled s obilježjima neoromanike crkva dobiva 1907. godine kada je izgrađen i lijevi zvonik, a oltari zamijenjeni novima od kararskog mramora (Sekulić 1998: 39-54). Posvećena je 1909. godine. Treba istaknuti i zbirku knjižnice samostana koja broji oko 15 000 knjiga, među kojima je za Hrvate bitna *Kućna povijest* iz 1751. godine koja opisuje događaje od doseljenja Hrvata-Bunjeva-

ca. U samostanu se čuva i trinaest oltarnih slika iz 18. stoljeća u tehnici ulja na platnu koje su se prvotno nalazile u crkvi. Iz istog stoljeća datiraju i 33 slike franjevačkih svetaca. Ovu zbirku upotpunjuje nekoliko raspela i kipova u drvu iz istog perioda te oslik samostanske blagovaonice (Sekulić 1998: 39-54). U samostanu se nalazi i sačuvana slika Majke Božje – Crne Gospe. Slika se spominje 1692. godine. Prvotno se nalazila u crkvi, a 1908. godine je preseljena u ispovjednu kapelu koja danas nosi njeno ime. Kapelu Crne Gospe je 1930. godine dao proširiti dugogodišnji subotički gvardijan o. Radoslav Kujundžić (Sekulić 1998: 39-54).

Slika 8. Franjevački samostan i crkva svetog Mihaela Arkanđela, Subotica. Izvor: franjevcisubotica.rs. Snimio Jugoslav Ivić.

Crkva sv. Jurja u Petrovaradinu

Povijest ove crkve je iznimna i neraskidivo vezana s poviješću Hrvata i ostalih katolika na području Srijema u današnjoj Srbiji. Isusovci su u Petrovaradin došli u vojni garnizon 1693. iz Osijeka te su počeli graditi crkvu sv. Jurja. Crkva je građena u doba isusovca Ivana Farkaša koji ju je prema literaturi i projektirao 1701., a dovršena je i posvećena 1714. godine (Tucakov 2022). Izgrađena je u kasno baroknom

stilu. Na pročelju se mogu primijetiti karakteristike uzora za njen izgled – isusovačke crkve Il Gesu u Rimu (Tucakov 2022). Crkva je neposredno povezana i s nekadašnjim isusovačkim samostanom. U unutrašnjosti crkve nalazi se monumentalni oltar iz 1774. godine. Prvotna oltarna slika sv. Jurja, autora Felixa Ive Leichera, zamijenjena je 1906. godine slikom Karla Nepomyckog, dimenzija 7x4 m. S lijeve strane oltara nalaze se kipovi sv. Ignacija Loyolskog i sv. Longina, a s desne isusovca sv. Franje Borgie i sv. Dimitrija Srijemskog. U sredini lijeve strane broda nalazi se oltar sv. Križa, dok je naspram njega oltar Blažene Djevice Marije s kipovima sv. Sebastijana i sv. Roka (Tucakov 2022). Treba spomenuti i baroknu propovjedaonicu, u čijoj neposrednoj blizini je krstionica korištena pri krštenju bana Josipa Jelačića 16. listopada 1801. U unutrašnjosti su smještene i nadgrobne ploče osoba pokopanih u crkvi, a među njima su pripadnici plemstva, vojno osoblje, biskupi, svećenici i dobrotvori (Tucakov 2022).

Slika 9. Crkva sv. Jurja, Petrovaradin. Izvor: ilovenovisad.com

Crkva sv. Mauricija u Starčevu

Prema povijesnim podacima, katolička župa u banatskom Starčevu osnovana je 1767. godine, dvije godine nakon uspostave pančevačkog puka na području Vojne krajine. Osnivanje župe pogodovalo je doseljenju vojnika – čuvara Vojne granice iz raznih krajeva Europe (Mergel 2017). Komanda Vojne granice brinula se za financijsko izdržavanje i sve potrebe župe. Tadašnje župljane činilo je njemačko stanovništvo doseljeno iz raznih krajeva zapadne Europe: Alzasa i Lorene u Francuskoj, Bohemije, odnosno Češke, Badena, Štajerske, Tirola i iz poljske Šlezije. U to vrijeme hrvatski doseljenici bili su malobrojni, ali su ubrzo i oni počeli pristizati iz Like, Bosne (okolica Bihaća) i s Korduna (Mergel 2017). Prva crkva zidana je već 1770. godine, a bila je posvećena sv. Amadeu. Nakon upada Osmanlija u Banat 1788. godine crkva je spaljena, a župljani su morali napustiti svoj zavičaj te su otišli na sjever Ugarske. Druga crkva, po povratku župljana, sagrađena je 1793. u čast sv. Mauricija, simbo-

Slika 10. Crkva sv. Mauricija, Starčevo. Izvor: catholic-zr.org.rs

lično, po hrabrom kršćanskom vojniku iz 3. stoljeća. Ipak, veličina crkve sve manje je odgovarala potrebama vjernika u Starčevu te je 1863. srušena i počelo se s gradnjom današnje crkve (Mergel 2017). Vojna komanda darovala je svotu od 12 000 forinti dok je ostatak troškova, građevinski materijal i prijevoz pao na teret samih župljana. Oko 1870. godine crkva je završena, a izgrađena je u klasicističkom stilu s elementima kasnoga baroka kao jednobrodna građevina s polukružnom apsidom i narteksom na zapadnoj strani (Mergel 2017).

Crkva sv. Petra apostola u Beogradu

Ovaj crkveni objekt izgrađen je 1933. godine, a projektirao ga je zagrebački arhitekt Juraj Denzler, ujedno i autor projekata za crkvu sv. Antuna na Svetom Duhu u Zagrebu, crkvu Majke Božje Kraljice Hrvata na Sljemenu te isusovački kolegij kraj klinike Rebro u Zagrebu (Vasiljević 2024). Isusovačka crkva sv. Petra apostola jedna

Slika 11. Crkva sv. Petra apostola, Beograd, oltar. Izvor: NIU Hrvatska riječ.

je od šest katoličkih crkava u Beogradu te je kao mjesto okupljanja također od važnosti za Hrvate u Srbiji.

c) Profana (svjetovna) arhitektura

Iako nešto skromniji segment baštine, imajući u vidu neveliki broj školovanih arhitekata značajnijega opusa, i u ovom području postoji račvanje na dvije grane: istraživanje opusa arhitekata iz redova vojvođanskih Hrvata te bilježenje radova arhitekata iz Hrvatske koji su ostavili značajna djela na današnjem teritoriju Srbije. Iako nepotpun, popis[2] arhitekata i graditelja podrijetlom s današnjeg teritorija Srbije vrlo je značajan te je plan njihove opuse znanstveno istražiti, obraditi i evaluirati, a među njima su:

Titus Mačković (Subotica, 1851. – Subotica, 1919.)
Franjo Katinčić (Sisak, 1861. – Zemun, 1941.)
Baltazar Bolto Dulić (Đurđin, 1905. – Subotica, 1982.)
Pavle Mamužić (Subotica, ? – Subotica, ?)
Koloman Vidaković (Subotica, ? – Subotica, ?)
Antun Rudinski (Subotica, 1948. – Subotica, 2023.)

Kiparstvo

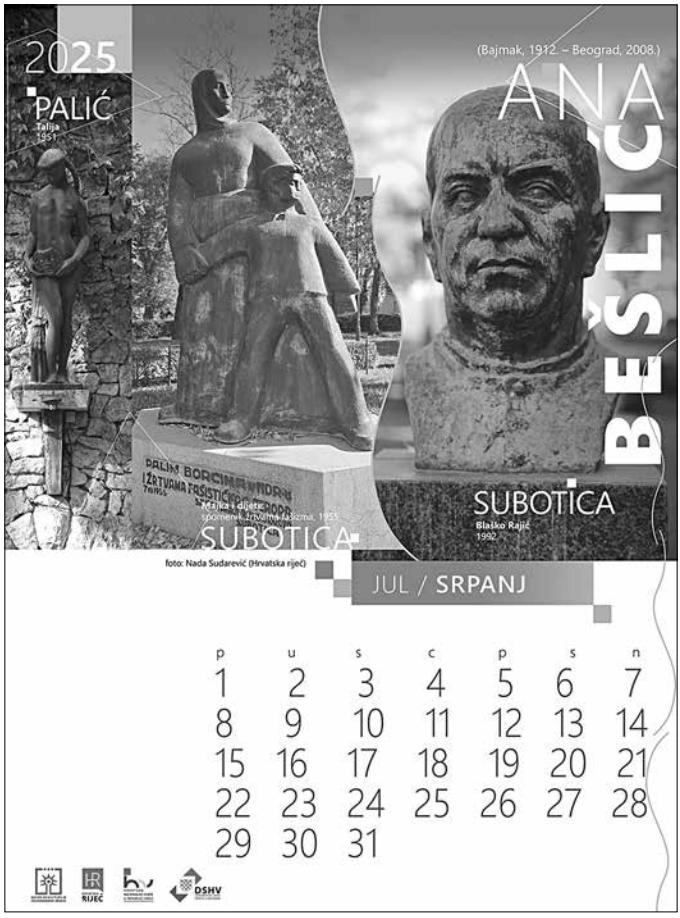
U sferi kiparstva, kao specifičnog umjetničkog medija, koje se odražava i na kvantitetu prisutnih spomenika, kipova i sl., bitno je napomenuti da je ono usko vezano uz arhitekturu (npr. kipovi u sakralnim objektima, križevi „krajputaši" itd.) te da se u okviru spomeničke baštine od važnosti za hrvatsku manjinu žele obraditi svi oni artefakti za čiju su izgradnju, financiranje i postavljanje zaslužne hrvatske institucije, društva ili pojedinci, a što ima izravnu poveznicu i važnost za njihov identitet.

Inicijalna pregledna aktivnost ZKVH-a na istraživanju skulpturalne baštine u Srbiji jest i kalendar za 2025. godinu pod nazivom „Tragovi hrvatskih kipara u Srbiji". Na kalendarskim listovima predstavljeni su radovi hrvatskih kipara rođenih na području Hrvatske kao i onih iz Srbije, a pripadnici su hrvatske manjine. Najveći dio spomeničke baštine nastao je tijekom zajedničke države (Jugoslavije) putem državnih narudžbi, što je rezultiralo velikim brojem spomenika, poprsja, kipova znamenitih povijesnih ličnosti ili skulptura s dekorativnom funkcijom. Ovim se kalendarom dodatno željela istaknuti uloga i utjecaj hrvatskih kipara na njihov izgled (ZKVH 2024.) U kalendar su uvrštena djela kipara Ivana Sabolića, Tome Rosandića, Rudolfa Valdeca, Petra Pallavicinija, Neste Orčića, Frane Kršinića, Ane Bešlić, Antuna Augustinčića, Ivana Meštrovića i Vanje Radauša. U izradi ovoga kalendara sudjelovali su tadašnja ravnateljica ZKVH-a Katarina Čeliković, stručni suradnik u Zavodu Branimir Kopilović te dizajner Darko Vuković (ZKVH 2024).

Hrvatski kipari koji su ostavili svoj trag ili su podrijetlom iz hrvatske zajednice u Srbiji značajno pridonose materijalnoj baštini Hrvata u Srbiji te se i njihov popis,

[2] Ovaj popis će se, kao i svi ostali segmenti materijalne baštine, nadopunjavati daljnjim istraživanjem (op. a.).

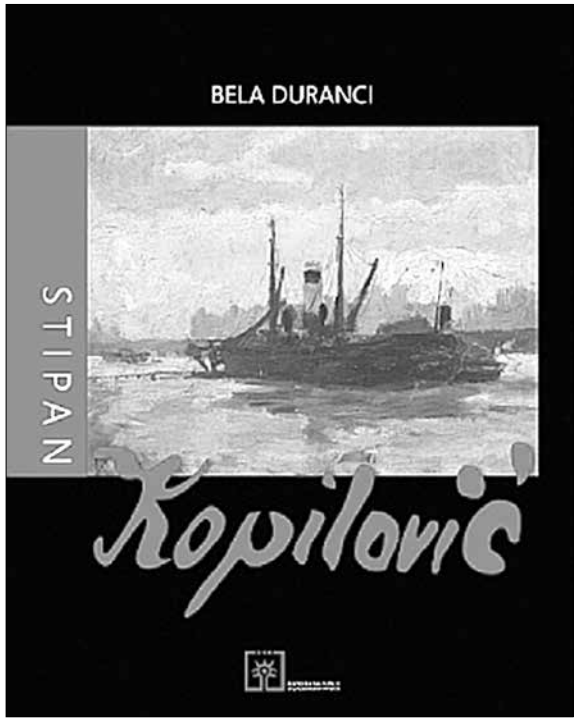
iako također nepotpun može predložiti[3]: Robert Frangeš Mihanović (Srijemska Mitrovica, 1872. – Zagreb, 1940.), Rudolf Valdec (Krapina, 1872. – Zagreb, 1929.), Toma Rosandić (Split, 1878. – Split, 1958.), Ivan Meštrović (Vrpolje, 1883. – South Bend, 1962.), Petar Pallavicini (Korčula, 1886. – Dubrovnik, 1958.), Frano Kršinić (Lumbarda na Korčuli, 1897. – Zagreb, 1982.), Antun Augustinčić (Klanjec, 1900. – Zagreb, 1979.), Vanja Radauš (Vinkovci, 1906. – Zagreb, 1975.), Ana Bešlić (Bajmok, 1912. – Beograd, 2008.), Ivan Sabolić (Peteranec, 1921. – Zagreb, 1986.), Nesto Orčić (Subotica, 1929. – Zagreb, 1993.).

Slika 12. Ana Bešlić na zajedničkom kalendaru hrvatskih institucija u Srbiji, mjesec srpanj. Izvor: ZKVH.

[3] Ni ovaj popis kipara nije i ne može biti potpun s obzirom na to da se sustavna istraživanja ove teme nisu obavljala te je na novim generacijama istraživača velik zadatak u identificiranju i valorizaciji ove značajne grane materijalne baštine i njezinih predstavnika (op. a).

Slikarstvo

Slika 13. Monografija Slikar Stipan Kopilović *1877. – 1924. Izvor: ZKVH.*

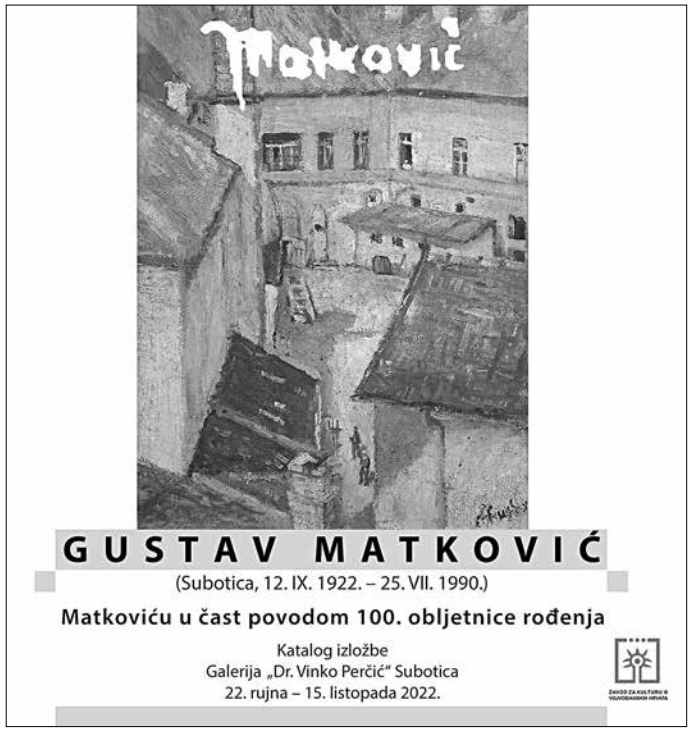
Slikarstvom vojvođanskih Hrvata do sada su se bavili pretežito povjesničari umjetnosti iz Subotice (Bela Duranci, Ljubica Vuković Dulić, Olga Kovačev Ninkov).[4] Iako ono ne obuhvaća veliki broj imena, ipak je ostavljen značajan umjetnički trag, donekle na rubu dosadašnjih znanstvenih istraživanja. Ni ovaj popis umjetnika/ca nije potpun[5], no važno je podastrijeti barem inicijalni prijedlog: Stipan Kopilović (Bajmak, 1877. – Bačka Topola, 1924.), Jelena Čović (Subotica, 1879. – Subotica, 1951.), Petar Buljovčić (Subotica, 1880. – ?), Angelina Mačković (Subotica, 1883. – Palić, 1951./1966.?), Marko Horvacki (Subotica, 1883. – Zagreb, 1966.), Antun Bačić (Subotica, 1887. – Subotica, 1977.), Lajčo Karagić (Baja, 1893. – ?), Andrija Kujundžić (Subotica, 1897. – Subotica, 1967.), Luka Đelmiš (Subotica, 1899. – Budimpešta, 1979.), Martin Džavić (Subotica, 1900. – Subotica, 1957.), Magda Mamužić (Kaćmar, 1907. – ?, 1993.), Marko Vuković (Subotica, 1913. – Subotica, 1981.), Željko Kujundžić (Subotica, 1921. – Osoyoos, Kanada, 2003.), Gustav Matković (Subotica, 1922. – Subotica, 1990.), Stipan Šabić (Tavankut, 1928. – Subotica, 2003.), Ivan Jandrić (Velika Trnovitica, 1931. – Subotica, 2011.), Cilika Dulić Kasiba (Subotica, 1932.), Dragan Rumenčić (Zemun, 1935. – Zemun, 2024.), Rudolf Brkić (Pitomača, 1940.), Katarina Tonković Marijanski (Subotica, 1947. – Subotica, 2001.), Ivan Gundić Ćiso – Dalmata (Riđica, 1947. – ?, Sombor, 2000.).

U prethodnih dva i pol desetljeća objavljene su sljedeće značajnije publikacije koje tematiziraju radove slikarica i slikara koje ubrajamo u umjetnički korpus slikara hrvatske manjine:

[4] Umjetnost tzv. naivnog slikarstva i umjetnost u tehnici slame nisu u fokusu ovoga rada te su stoga izostavljeni iz ovoga segmenta (op. a.).

[5] Popis je u radnoj fazi te će biti dopunjavan tijekom istraživanja, napose u onim područjima u kojima su hrvatski autori bili dio umjetničkih krugova, ali iz različitih razloga bez nacionalnih odrednica. (op. a.)

Martin Džavić (1900-1957), Gradski muzej, Zavičajna galerija dr. Vinko Perčić, VIII-IX, 2001.
Bela Duranci, *Slikar Stipan Kopilović 1877. – 1924.*, drugo izdanje, ZKVH, Subotica, 2011.
Olga Šram, *Cilika Dulić Kasiba*, ZKVH, Subotica, 2020.
Gustav Matković (Subotica, 12. IX. 1922. – 25. VII. 1990.) – katalog izložbe Matkoviću u čast povodom 100. obljetnice rođenja, ZKVH, Subotica, 2022.
Robert Frangeš Mihanović (Srijemska Mitrovica, 2. X. 1872. – Zagreb, 12. I. 1940.), U povodu 150. obljetnice kipareva rođenja, ZKVH, Subotica, 2022.
Stipan Kopilović (Bajmak, 24. III. 1877. – Bačka Topola, 13. III. 1924.), brošura, priredio Branimir Kopilović, ZKVH, Subotica, 2024.

Slika 14. Katalog izložbe Gustav Matković*, povodom 100. obljetnice rođenja. Izvor: ZKVH.*

Izazovi i napori u očuvanju baštine

Unatoč trajnoj prirodi vlastite materijalne baštine, vojvođanski Hrvati suočavaju se s izazovima u njezinom očuvanju. Ekonomski pritisci, depopulacija i potreba

za kontinuiranim naporima očuvanja predstavljaju stalne izazove. Međutim, ZKVH kao jedina profesionalna institucija kulture hrvatske manjine u Srbiji, aktivno radi na dokumentiranju i istraživanju, sustavnom bilježenju i proučavanju postojeće materijalne baštine putem povijesnih istraživanja, održavanja znanstvenih kolokvija, objave publikacija. Treba napomenuti i važnost aktivnog djelovanja pojedinaca i udruga kulture poput HKC-a *Bunjevačko kolo* u Subotici, HKPD-a *Matija Gubec* u Tavankutu, KUDH-a *Bodrog* u Monoštoru i drugih.

Mogući načini odnosno metode očuvanja materijalne kulturne baštine:

1. Znanstveni rad na identifikaciji, evidenciji, obradi, sustavnom istraživanju te valorizaciji materijalne kulturne baštine.
2. Aktivnosti, konzerviranje i restauracija: djelovanje u suradnji s nadležnim institucijama zaštite spomenika kulture u Srbiji, provođenje projekata fizičkog očuvanja i restauracije povijesnih zgrada, crkava i drugih objekata od značaja, umjetnina, kipova, arhivske građe itd.
3. Promidžba i edukacija: podizanje svijesti o značaju ove baštine putem kulturnih događanja, obrazovnih programa i turističkih inicijativa.
4. Međukulturalni dijalog: poticanje prepoznavanja, razumijevanja i uvažavanja materijalne baštine Hrvata kako unutar uže (stručne) tako i šire zainteresirane javnosti Vojvodine odnosno Srbije.

Zaključak

Materijalna baština Hrvata u Srbiji predstavlja svjedočanstvo o trajanju ovoga naroda i služi memoriranju njegove vlastite kulture te se može promatrati kao identifikacijski marker. Za izradu registra potrebno je ustanoviti kriterije kako bi se ta baština mogla identificirati, evidentirati, stručno obraditi, a naposljetku i predstaviti u javnosti. Stvaranjem takve baze čuvaju se tragovi prisutnosti Hrvata u Srbiji te će u početnoj fazi rada na registru materijalne kulturne baštine Hrvata u Srbiji fokus biti na područjima arhitekture (profana, sakralna i narodno graditeljstvo), kiparstva i slikarstva.

Materijalna kulturna baština Hrvata u Srbiji živa je baština. Od tihe veličanstvenosti crkava do živopisnih niti narodnih nošnji, ovi fizički izrazi nude duboku vezu s njihovom prošlošću i temelj su za njihovu budućnost. Očuvanje ovih opipljivih veza nije samo zaštita povijesnih objekata, već i njegovanje identiteta, poticanje zajedništva i obogaćivanje šireg kulturnog krajolika Vojvodine. U globaliziranom i brzo promjenjivom svijetu, opipljive veze s našom prošlošću postaju još dragocjenije. One nisu samo nijemi svjedoci povijesti; one su živopisni podsjetnici na ljudsku otpornost, kreativnost i trajnu potragu za smislom. Razumijevanjem, uvažavanjem i marljivom zaštitom naše opipljive kulturne baštine osiguravamo da ostavština naših predaka nastavi svoju egzistenciju, da obogaćuje hrvatsku manjinsku zajednicu danas te da služi i kao oslonac budućim naraštajima.

Literatura

Bara, Mario. 2013. Kulturna baština Hrvata u Vojvodini i mogući modeli njezine zaštite. U: *Croatian-Serbian relations; Minority rights-fight against discrimination. Hrvatsko-srpski odnosi u 20. veku: prava nacionalnih manjina, borba protiv diskriminacije*. Novi Sad: Centar za istoriju, demokratiju i pomirenje – Novi Sad ; Udruga za povijest, suradnju i pomirenje – Golubić (Obrovački). 37-52.

Čuljak, Nikolina. 2012. Salaš kao društveni fenomen i ekološki uravnotežena, individualna i samostalna ekonomska jedinica na prostoru sjeverne Bačke u XVIII. stoljeću. U: *Godišnjak za znanstvena istraživanja*, br. 4., Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata, Subotica.

Damjanović, Dragan. 2017. Arhitektura kapele Snježne Gospe na Tekijama. U: *Zbornik radova Gospi Tekijskoj, Zbornik radova s Međunarodnog znanstvenog simpozija prigodom 300. obljetnice svetišta Gospe Tekijske*. Damjanović Barišić, Darija; Raguž, Ivica; Vulić, Boris (ur.), Katolički bogoslovni fakultet u Đakovu i Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku.

Đukanović, Dubravka. 2015. *Arhitektura rimokatoličkih crkava Vojvodine : od 1699. do 1939. godine*. Pokrajinski zavod za zaštitu spomenika kulture, Petrovaradin.

Sekulić, Ante. 1998. *Umjetnost i graditeljstvo bačkih Hrvata*. Matica hrvatska, Zagreb.

Skenderović, Robert. 2017. *Povijest podunavskih Hrvata (Bunjevaca i Šokaca) od doseljavanja do propasti Austro-Ugarske Monarhije).* Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata i Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, Subotica – Slavonski Brod.

Vojnić Mijatov, Tomislav. 2023. 100 godina kapele svete Ane u Gornjem Tavankutu. *Subotička Danica*, *kalendar za 2024. godinu.* KD „Ivan Antunović“, Subotica.

Izvori s interneta

Benčik, Ivan. 2024. Stoljeće kapele sv. Ane. *Hrvatska riječ.* https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/8501/Stoljece-kapele-sv-Ane/ (posljednji pristup 10. lipnja 2025.).

Kopilović, Branimir. 2024. Kapela svete Ane Gornji Tavankut. https://www.zkvh.org.rs/sakralni-objekti/sakralni-objekti-backa/kapela-svete-ane-gornji-tavankut (posljednji pristup 10. lipnja 2025.).

Vukov, Željka. Baština za budućnost. *Hrvatska riječ*. https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A1733/Basti%C2%ADna-za-bu%C2%ADducnost/ (posljednji pristup 10. lipnja 2025.).

Vasiljević. Zlata. Na ponos selu. *Hrvatska riječ*. (posljednji pristup 5. lipnja 2025.).

Dujić A., Španović D. Srijemska Mitrovica i župa svetog Dimitrija. *Hrvatska riječ*. https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A14945/Srijemska-Mitrovica--i-zupa-svetog-Dimitrija/ (posljednji pristup 7. lipnja 2025.).

Korponaić, Katarina. Zavjeti nastali na stradanjima stanovništva. *Hrvatska riječ.* https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A27971/Zavjeti-nastali-na--stradanjima-stanovnistva/ (posljednji pristup 19. svibnja 2025.).

Tucakov, Marko. Crkva sv. Jurja – Petrovaradin. https://www.zkvh.org.rs/aktualnosti-post/sakralni-objekti-srijem/petrovaradin-crkva-sv-jurja (posljednji pristup 19. svibnja 2025.).
Mergel, Dalibor. Skromni tragovi bogatije povijesti. *Hrvatska riječ*. https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/4324/Skromni-tragovi-bogatije-povijesti/ (posljednji pristup 11. lipnja 2025.).
Vasiljević, Zlata. Crkva sv. Petra apostola. *Hrvatska riječ*. https://www.hrvatskarijec.rs/vijest/A37700/Crkva-sv-Petra-apostola/ (posljednji pristup 2. lipnja 2025.).
https://franjevcisubotica.rs/info/ (pristupljeno 8. lipnja 2025.).
https://whc.unesco.org/en/conventiontext/ (posljednji pristup 5. lipnja 2025.).
https://whc.unesco.org/en/sessions/42COM (posljednji pristup 4. lipnja 2025.).
https://rktzupazemun.com/povijest-zupe/ (posljednji pristup 4. lipnja 2025.).
https://zkvh.org.rs/aktualnosti-post/aktivnosti-zavoda/tragovi-hrvatskih-kipara-u-srbiji-na-kalendaru-hrvatskih-institucija-za-2025-godinu (posljednji pristup 12. lipnja 2025.).

Summary

Tangible Cultural Heritage of Croats in Serbia – Basic Overview

The paper is structured as a basic overview of the tangible cultural heritage of Croats in Serbia and proposes a classification of its constituent parts. The culture of a nation is also reflected in its material heritage, and the intention of this text is to provide some basic guidelines on the tangible heritage of the Croatian minority in Serbia. The Institute for the Culture of Vojvodina Croats in Subotica, as the only professional institution representing Croatian culture in Vojvodina, plays a leading role in identifying, scientifically processing, and presenting heritage through research, scientific colloquiums, publications, and exhibitions. The content of a proposed register of tangible cultural heritage of Croats in Serbia is also presented.

Keywords: tangible cultural heritage, basic overview, Croats, Vojvodina, Serbia, classification